

С. В. Павленко, А. П. Томашевський,
Г. В. Цвік, С. Ф. Галицький

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО МИЧЕСЬКА

У статті введено до наукового обігу результати пошукових та науково-рятивних археологічних досліджень 2009, 2011 та 2019 рр. на території міста Радомишль Житомирської області (літописний Мичеськ). Обґрунтовується теза, що укріплений населений пункт давньоруського часу розташовувався в центральній частині сучасного міста, на високому корінному лівому березі р. Мики, навпроти місця її впадіння у р. Тетерів, де зафіксовані досить потужні й добре збережені культурні горизонти X—XIII ст. На площі півострова в місці злиття рр. Мики й Тетерева, на території сучасного району Микгород, матеріали давньоруського часу не знайдені. Укріплення в північній частині мису, які більшість дослідників вважали городищем літописного Мичеська, вірогідно є залишками церковної садиби доби пізнього середньовіччя.

Ключові слова: Мичеськ, Радомишль, Микгород, городище, замок, літописне місто, давньоруський час, плинфа.

Давньоруський Мичеськ (Мичськ) згаданий у статті 1150 (6658) р. Київського літописного зводу кінця XII ст., в епізоді з переслідуванням галицьким князем Володимирком Володаровичем претендента на великокнязівський стіл Ізяслава Мстиславича, під час походу останнього на Київ (датований весною 1151 р.), зайнятий Юрієм Долгоруким (ПСРЛ, 2, стб. 413, 416—417; Літопис... 1989, с. 236, 239). Опису міста чи будь-яких топографічних орієнтирів літописний текст не містить.

У середині XIX ст. Е. Руліковський та Л. І. Похилевич, спираючись на місцеву легенду, що побутує й нині, локалізували давній Мичеськ на території Микгорода — передмістя Радомишля (нині — район сучасного міста). Відповідно до переказу, жителі давнього міста

переселилися на більш зручне для проживання місце на підвищеній терасі лівого берега р. Мики (Тетерева) через постійні повені, від яких потерпало первісне поселення на Микгороді (відомі варіанти, за якими причиною переселення називають постійні ординські / татарські напади чи знищення населеного пункту пожежею) (Меньков 1848, с. 209, Похилевич 1864, с. 108, Rulikowski 1888, s. 428, 429).

Залишками давньоруського міста вважали рештки укріплення (вали та рів), розташованого на півострові в місці впадіння р. Мики у р. Тетерів (рис. 1: 1). Їх уперше оглянув влітку 1887 р. та описав В. Б. Антонович (Антонович 1889, с. 13; 1895, с. 9).

Практично всі дослідники, а саме, — М. С. Грушевський (1891, с. 40), П. Г. Клепатський (1912, с. 223), А. М. Насонов (1951, мапа між сс. 64 і 65), укладачі «Короткого списку пам'яток УРСР» (ред. Телегін 1966, с. 111), А. В. Куза (1996, с. 169, № 944) та інші, прийняли саме цю версію локалізації Мичеська¹. Остаточо «легалізував» (утвердив) цю гіпотезу директор Житомирського музею В. О. Місяць, який у 1960-х рр. обстежив «укріплення» на Микгороді, а в 1979 р. створив охоронний паспорт на пам'ятку (№ 1.1.1088—2.6.18 від 17.03.1979 р.) та встановив охоронний знак (рис. 2: 1).

У 1940 р. дослідження узбережжя р. Тетерів проводила Слов'янська (Дніпровська) археологічна експедиція ПМК АН СРСР під керів-

1. Єдина, наскільки нам відомо, альтернативна версія локалізації Мичеська належить К. І. Терещуку (1981, с. 84), який припустив, що літописне місто розміщувалося поблизу с. Мірча Бородянського р-ну Київської обл.

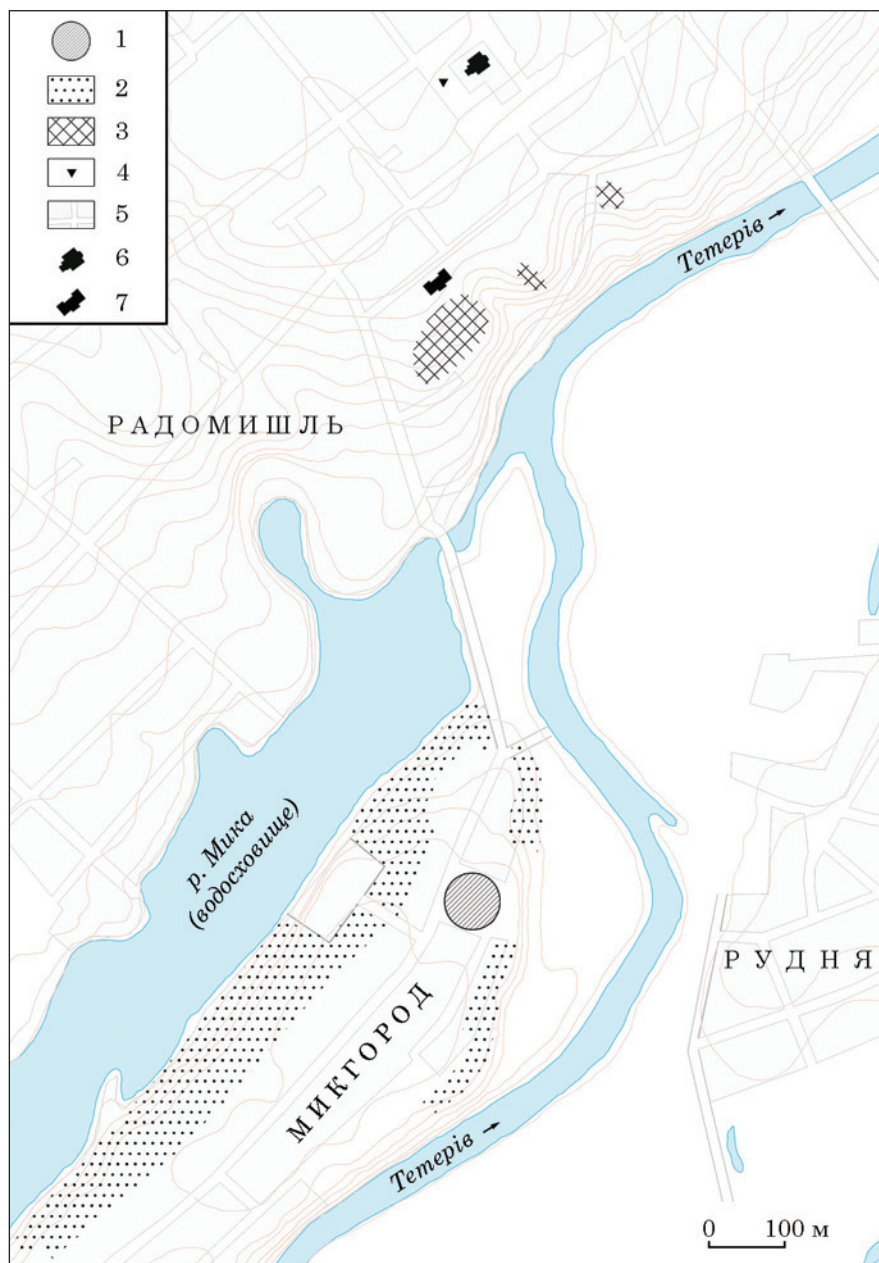

Рис. 1. План Радомишля: 1 — Микгород, місце локалізації городища літописного Мичеська; 2 — площа розвідкових обстежень Східно-Волинської експедиції ІА НАН України 2009 та 2011 рр. на території Микгорода; 3 — площа поширення культурного шару давньоруського часу, фіксована розвідками 2011 р.; 4 — орієнтовне місце знахідки свинцевої печатки; 5 — сучасні квартали міської забудови; 6 — Свято-Миколаївський собор; 7 — будівля школи № 3

ництвом П. М. Третякова. У статті 1946 р. автор досліджень згадує Радомишль у переліку обстежених городищ, що містили культурні нашарування VIII—IX та IX—X ст. Точна локалізація пам'ятки не вказана (Третяков 1946, с. 41). Але, у польовій звітній документації експедиції, що зберігається в Рукописному відділі Наукового архіву ПМК РАН (Третяков 1940), інформація про обстежені археологічні пам'ятки на території Радомишля чи Микгорода відсутня. Цілком можливо, що «городище Радомишля» потрапило до згаданого списку помилково або безпідставно. Тим паче, що в пізнішій своїй роботі за результатами дослід-

жень експедиції, дослідник про Радомишль не згадує (Третяков 1952).

Упродовж 50—60-х рр. XX ст. дослідження Радомишльської палеолітичної стоянки (пункти Радомишль I—IV) на північно-західній околиці міста проводив І. Г. Шовкопляс (1964; 1965). В одній із попередніх публікацій ми зробили обережне припущення, що тоді ж дослідник провів роботи на території історичної центральної частини міста і відкрив давньоруський населений пункт, імовірність існування якого, підтверджувала гончарна кераміка відповідного періоду в складі колекції цієї експедиції (Томашевський, Павленко 2014, с. 494). Найвнї

Рис. 2. Микгород, «городище літописного Мичеська», сучасний стан: 1 — фото з північного заходу; 2 — із південного заходу; 3 — стела на честь заснування міста

звіти та щоденники І. Г. Шовкопляса інформацію про дослідження пам'ятки давньоруського часу, на жаль, не містять.

Матеріали цих досліджень зберігаються у фондах Археологічного музею НАН України. Колекція дійсно містить фрагменти вінець, орнаментованих і неорнаментованих стінок та денець гончарної кераміки X—XIII ст., фрагменти обмазки, шлаки¹, але, відповідно до польового шифру, ці матеріали походять із розкопок 1960 р. на пункті Радомишль IV². У цій же колекції зберігаються матеріали розвідки 1959—60 рр. в околицях міста. Серед них присутні і знахідки із Микгороду — крем'яні знаряддя, фрагменти кераміки доби бронзи та раннього залізного віку. Показовим є те, що артефакти давньоруського часу серед микгородських матеріалів експедиції І. Г. Шовкопляса відсутні.

Не погодився із загальноприйнятою локалізацією літописного Мичеська М. П. Кучера.

1. Дякуємо О. М. Кононенко, яка допомогла нам знайти колекцію й ознайомитись із матеріалами.
2. Пам'ятки давньоруського часу поблизу Радомишльської стоянки, зокрема в долині р. Лутівочки, відомі за розвідками О. М. Кононенко 2007 р. (2007, с. 15, 16—17, 39) та експедиції НДЦ «Рягівна археологічна служба» ІА НАН України 2009—2011 рр. (Петраускас та ін. 2010, с. 142—144, 149—151, 154—156; Милан 2015, с. 168, 171, 173—174, 178).

Двічі, в 1973 та 1985 рр.³ дослідник провів обстеження в ур. Церковище («Микгородське городище») та прилеглих територій на півострові в місці злиття Мики й Тетерева, зняв план та здійснив шурфування площі пам'ятки (Кучера 1973, с. 4—5; 1985, с. 2—4, рис. 1, кресл. 1). На південь від майданчика, на якому чітко вирізнялися надмогильні насипи без хрестів, були простежені залишки валу⁴, заввишки 0,5—0,8 м і завширшки 5—6 м, та рову, до 1,5 м завглибшки, з крутими стінками, що, на думку М. П. Кучери свідчило про його пізне походження. В обох шурфах, на глибині 0,8 та 0,9 м, зафіксовані верхні частини домовини. У засипці шурфів знайдені матеріали XX ст., уламок скляного кубка, фрагменти ліпного посуду та кілька уламків кераміки доби пізнього середньовіччя. Окрім того, дослідником були

3. Вдруге — на запрошення райкому партії та міськвиконкому Радомишля, для встановлення історичної дати міста. У листі на ім'я директора ІА АН УРСР містилося прохання підтвердити 1300-річчя від часу заснування Радомишля (Кучера 1985, с. 1).

4. За розповідями старожилів, зафіксованими дослідником, цей вал продовжувався й далі на захід — до протилежного краю плато й долини р. Мики (Кучера 1973, с. 4—5). Такий же висновок можна зробити і з опису В. Б. Антоновича (1895, с. 9). Тож не виключено, що рів і вал на Микгороді відокремлювали всю стрілку мису, а не лише огороджували церковну садибу.

обстежені городи садиб на північ та схід від укріплення та будівельні котловани з боку р. Мики. Лише в одному місті, на захід від пам'ятки та на північ від банно-прального комбінату, на терасі над заплавою р. Мики, М. П. Кучерою виявлено селище з ліпною керамікою доби бронзи — раннього заліза та середини I тис. н. е., численними фрагментами пізньосередньовічної та поодинокими уламками ранньогончарної кераміки. Причому, сам дослідник сумнівався у визначенні виявлених зразків ранньогончарного посуду, і припускав, що вони можуть бути датовані як X ст. так і післямонгольським часом (Кучера 1985, рис. 1). Матеріали, чітко датовані X—XIII ст., на території Микгорода під час обстежень 1973 та 1985 рр. виявлені не були.

М. П. Кучера вважав укріплення Микгорода залишками пізньосередньовічної церковної садиби, зміцненої з найбільш вразливого південного напрямку валом та ровом. До того ж, визнаний спеціаліст і дослідник фортифікованих населених пунктів давньоруського часу був категоричний у своїх висновках: «*Походження укріплення пояснити важко, але воно ніколи не було “городищем”*». Він пропонував шукати залишки літописного Мичеська в іншій частині сучасного Радомишля (Кучера 1985, с. 2, 4). Дослідник закономірно не включив Радомишль («укріплення Микгорода») до своїх узагальнюючих зведень давньоруських городищ (Кучера і др. 1984; Кучера 1999).

Л. Є. Махновець, який, правдоподібно, знав про результати досліджень М. П. Кучери, розміщував літописне місто на лівому березі р. Мики, між лівим берегом безіменного струмка та правим берегом ручаю Руленкового¹ (Літопис... 1989, с. 558).

Дослідження 2009 і 2011 рр. здійснені Східно-Волинською експедицією ІА НАН України², що працювала за програмою «Зводу пам'яток історії та культури Житомирської області». Роботи на території Радомишля проведені з метою встановлення вірогідного місця розташування літописного Мичеська. Насамперед, розвідкові обстеження були зосереджені на території Микгорода, де за вже історично сформованою традицією локалізували давньоруське місто.

Сучасний мікрорайон Микгород займає північну частину видовженого півострова, утвореного порівняно паралельною течією й подальшим злиттям річок Мики та Тетерева. Довжина цього півострова становить приблизно 8 км,

ширина в його основі складає 3 км, і поступово звужуючись до гирла р. Мики, на краю півострова доходить до 300 м (рис. 1). Місце, де поміщали гіпотетичні залишки давньоруського городища, розташовується за 190 м на південь від північного підвищеного краю мисової тераси. На сьогодні це майже прямокутний у плані майданчик, розміром біля 90 × 70 м (рис. 1: 1; 2: 1—2), обмежений із півночі та півдня садибами приватної забудови, із заходу — сучасною вулицею Микгород (ділянка підвищується над рівнем вулиці на 1 м), зі сходу — обривом тераси до р. Тетерів (у цьому місці плато тераси підвищується над рівнем заплави на 3—4 м, з протилежного боку — усього на 1—2 м від рівня р. Мики, що пояснюється більшим рівнем води у водосховищі). У північно-західній частині ділянки, імовірно на місці кам'яної цвинтарної церкви св. Миколи, збудованої наприкінці XVIII ст. (Цвік 2015, с. 129), розміщується садиба Радомишльського лісництва (Товариства мисливців і рибалок). Південніше розташовані монумент радянським воїнам, учасникам Другої світової війни, пам'яткоохоронний знак із написом «Городище» та кам'яна стела на честь заснування міста. Поверхня ділянки задернована, на ній помітні залишки старих надмогильних насипів, збереглися кілька огорожених могил із хрестами (кладовище діяло ще на початку XX ст.) (рис. 2: 1—3). Відомі з кінця XIX ст. укріплення не збереглися. Рів і вал, які фіксував ще М. П. Кучера на південь від майданчика, нині знівельовані.

Нами проведені кількаразові обстеження доступних ділянок та схилів тераси над р. Тетерів на північ та південь від території кладовища, а також городів садиб вздовж р. Мики — від стрілки мису й до території Радомишльського пивзаводу (рис. 1: 2). Детально обстежене місце селища, виявленого М. П. Кучерою у 1985 р. Під час розвідок не вдалося одержати жодного уламку кераміки давньоруського часу. Натомість, у різних частинах півострова виявлено кілька місцезнаходжень доби каменю — епохи бронзи, раннього залізного віку та пізнього середньовіччя.

Отже, спеціально організовані пошуки на території Микгорода, проведені впродовж двох сезонів Східно-Волинською експедицією ІА НАН України в різні пори року та за несхожих станів природно-господарських угідь, як і дослідження Г. І. Шовкопляса та М. П. Кучери, не виявили тут жодних давньоруських матеріалів³. Охоронний паспорт, складений В. О. Місяцем,

1. Перший прогікав і впадав у Микку між сучасними вулицями Петрівською та Старокиївською, другий — між сучасними вулицями Русанівська й Лутовецька.
2. У дослідженні 2009 р. приймав участь В. А. Томашевський, 2011 рр. — А. В. Борисов, І. М. Хоптинєць та школярі — члени краєзнавчого гуртка місцевої гімназії.

3. Цікаво, що місцевий переказ про пошуки скарбів на території Микгорода, також переповідає про невдачу шукачів: «*Ще у позаминулому столітті спеціальна експедиція, до складу якої входили і солдати царської армії, перекопала весь Микгород. Солдати скололи багнетами землю, де колись стояв княжий терем, але так нічого і не знайшли*» (Пирогов, 2017).

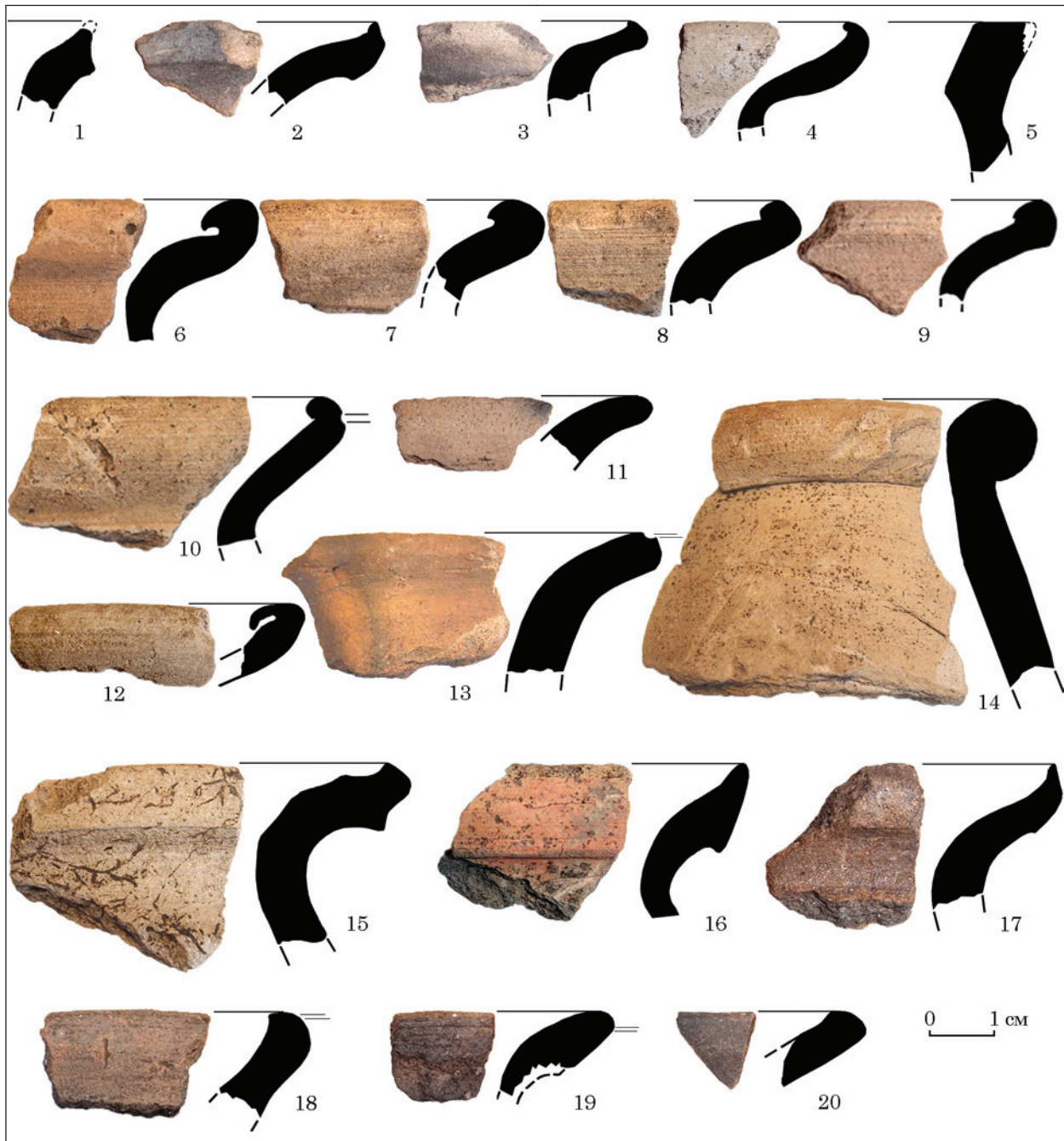

Рис. 3. Радомишль, дослідження 2011 р.: 1—12 — шкільний сад та городи на південний захід, підйомний матеріал; 13, 14 — ділянка на північний схід від школи, через яр, підйомний матеріал; 15—20 — шурф

що фіксує городище на території старого кладовища Микгорода, не відповідає дійсній археологічній ситуації й потребує заміни. Існування давньоруського літописного міста в цій частині сучасного Радомишля маловірогідне. Топографічні умови місцевості, відсутні відповідні фортифікаційні споруди, характерні для часу згадки міста, відсутні культурний шар і матеріали XI—XIII ст., не дозволяють локалізувати літописний Мичеськ на території сучасного мікрорайону Микгород, на півострові в місці впадіння р. Мики у р. Тетерів.

З огляду на такі обставини та типову топографію давньоруських літописних міст, наші

пошуки закономірно були перенесені на підвищену терасу лівого берегу р. Мики, навпроти місця її впадіння в р. Тетерев, у центральній історичній частині міста Радомишля. Практично весь цей простір зайнятий сучасною міською забудовою та вуличною мережею. Але, незважаючи на це, майже відразу ми одержали бажаний результат.

На території середньої школи № 3, на ділянці шкільного саду та схилах, а також на городах прилеглих із південного заходу садиб (рис. 1: 3; 4: IV), знайдений численний різночасовий підйомний матеріал середньовічного часу. Найбільш визначними виявилися знахід-

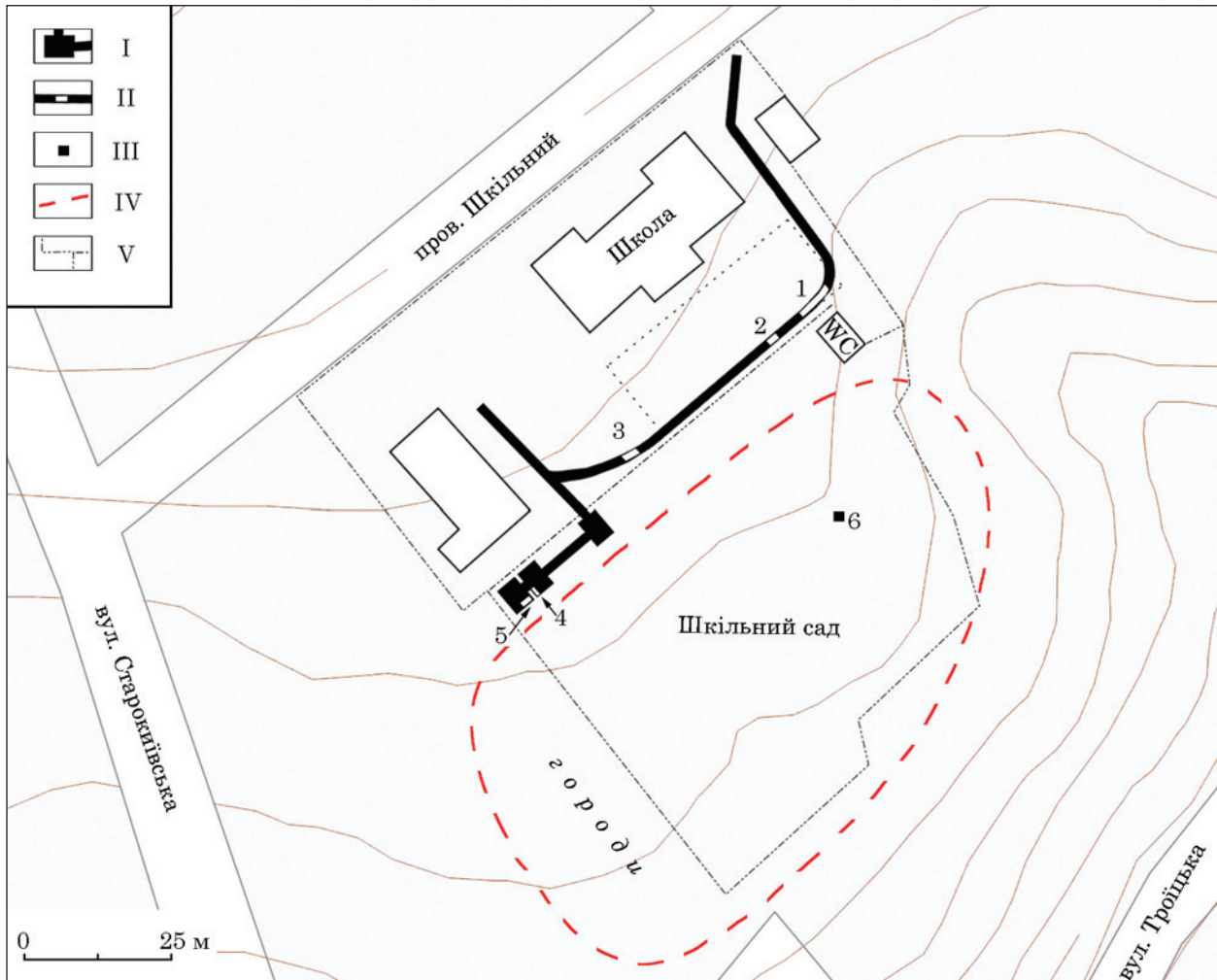

Рис. 4. Радомишль, садиба школи № 3: I — водопровідно-каналізаційна траншея 2019 р.; II — археологічні об'єкти та зачистки (1 — об'єкт 1; 2 — об'єкт 2; 3 — зачистка 1; 4 — зачистка 2; 5 — об'єкт 3); III — місце розташування розвідкового шурфу 2011 р.; IV — площа поширення культурного шару давньоруського часу, фіксована розвідками 2011 р.; V — огорожа садиби школи та шкільного саду

ки фрагментів давньоруського посуду середни — другої половини XI ст. та XII—XIII ст. (рис. 3: 1—12). Окрім вінець давньоруського часу також знайдені фрагменти гончарних стінок і донець, пізньосередньовічних кахель, уламок скляної віконниці, точильний брусок, фрагменти обмазки, металургійні шлаки. На південний захід від шкільного саду, на площі присадибного городу, виявлені чотири уламки давньоруської плінфи (див. далі: рис. 8: 1—4).

На місці концентрації знахідок на території саду, за 62 м на південний схід від північно-східного кута будівлі школи та за 58 м на схід від східного кута майстерні, закладено пробний невеликий шурф, розміром 1×1 м (рис. 4: 6), доведений до глибини 1,2 м. Стратиграфія південно-західної стінки така: зверху — мішаний шар сірого кольору, потужністю до 80 см, що містив матеріали XVII—XVIII ст.; нижче залягав потужний, до 40 см, темно-сірий сильногумований культурний шар, у якому знайдені давньоруські профільовані вінця горщиків середини — другої половини XI ст. (рис. 3: 15—20).

Шкільна садиба займає центральне положення на території виокремленого мисового відрогу плато, який із південного заходу обмежувався балкою безіменного струмка, над якою нині прокладена вулиця Старокиївська, а з північного сходу — коротким необовдненим ярмом. Обидві форми давнього рельєфу нині сплановані та практично забудовані, але чітко помітні на плані міста 1848 р. Зважаючи на топографічні умови, наявність на цій території досить потужного шару та артефактів давньоруського часу, у попередніх публікаціях ми зробили висновок, що саме в цьому місці міг розташовуватися дитинець (городище) літописного Мичеська (Павленко, Томашевський 2012; Томашевський, Павленко 2014, с. 495—496).

Керамічні матеріали давньоруського та середньовічного часу знайдені нами також і на окремих ділянках сусідніх мисових відрогів підвищеного плато центральної частини сучасного міста північніше від садиби школи (рис. 1: 3), що вказує на складну багатокомпонентну структуру давнього Мичеська. Зокрема, такі

Рис. 5. Радомишль, 2019 р., садиба школи № 3, вид із півночі на центральну частину траншеї: 1 — об'єкт 1; 2 — об'єкт 2; 3 — зачистка 1; 4 — місце шурфу 2011 р.

Рис. 6. Радомишль, 2019 р., садиба школи № 3, вид зі сходу на південно-західну частину траншеї: 1 — зачистка 2; 2 — об'єкт 3

знахідки зроблені на одному із городів за 70 м північніше шкільного саду (через спланований яр, біля напівзруйнованої будівлі старої лазні) та поблизу Свято-Троїцької каплички (тут же знайдені виразні матеріали епохи бронзи).

Дослідження 2019 р. Науково охоронно-рятивні роботи, проведені в середині жовтня минулого року співробітниками ДП «НДЦ “Охоронна археологічна служба України”» разом із місцевими краєзнавцями¹, були зумовлені переобладнанням та облаштуванням водопровідно-каналізаційної системи школи. Під час осінніх канікул на території шкільного спортивного майданчика та частково саду робітники проклали траншею для водопровідних труб та обладнали кілька колекторів².

1. Про земляні роботи на території садиби середньої школи № 3 повідомили місцеві краєзнавці Г. В. Цвік та С. Ф. Галицький, які до приїзду науковців здійснили нагляд за земляними роботами, обстежили траншею та зібрали археологічні матеріали з відвалів.
2. Місто Радомишль належить до історичних населених місць України (Про затвердження... 2001). Статус історичного міста одержало ще 1976 р. (Про затвердження... 1976). Але, наскільки нам відомо, охоронні зони пам'яток, межі та режими

Траншея, складної конфігурації (рис. 4: Д), розпочиналася від північного кута шкільного двору, від входних воріт, і пролягала в південному напрямку. Приблизно через 11 м цей відрізок закінчувався і траса траншеї повертала на південний схід, а ще через 30 м знову змінювала напрямок на південний захід і продовжувалася на відстань 40 м уздовж внутрішнього дерев'яного паркану, що відділяв спортивний майданчик від шкільного саду (рис. 5). Далі траншея знову повертала на захід і приблизно через 10—12 м з'єднувалася з іншим сегментом, довжиною біля 28 м, що пролягав із північного заходу на південний схід паралельно до стіни господарчої будівлі (майстерні). З південного краю цього відрізка, уже на території саду, розміщувався колектор. На віддалі 10 м на південний захід у західному кутку саду розмістили ще 2 колектори, поєднані з попереднім ще одним відрізком (рис. 6). Загальна

використання історичних ареалів Радомишля так і не були розроблені. Історико-археологічний нагляд за земляними чи будівельними роботами в центральній історичній частині міста не здійснюється. Це кричить суперечить статусу і значенню давньоруського літописного міста з тисячолітньою історією.

довжина траншеї становила бл. 150 м, її ширина на всьому проміжку не перевищувала 0,6 м, а глибина — 1,6—1,7 м. Котловани під колектори мали розміри бл. 3,5 × 3 м і були заглиблені приблизно на 3 м.

На момент початку досліджень південно-західні сегменти траншеї, окрім подвійного котловану в західній частині саду, у якому вже встановили бетонні кільця колекторів, були майже повністю засипані землею і виявилися недоступними для обстеження. У північному та центральному сегментах траншеї для встановлення потужності та стану збереженості культурних нашарувань нами зроблено декілька зачисток. На місці концентрації артефактів у відвалах стінки траншеї були зачищені особливо ретельно.

Стратиграфія нашарувань у цій частині ділянки виявилася практично ідентичною. Проілюструємо її на прикладі зачистки 1, що знаходилася приблизно за 26 м на південь від південно-східного кута будівлі школи (рис. 4: 3; 5: 3). Під дерновим шаром, товщиною до 10 см, містився шар сірого ґрунту потужністю 20 см, насичений корінням дерев, щебнем та матеріальними рештками ХХ ст. Нижче, до відмітки 0,6 м, залягав світло-сірий, рихлий, однорідний шар, у верхній частині якого зафіксовані уламки битої цегли (вірогідно, часів спорудження школи). Під ним перебував тонкий, до 5 см, прошарок жовтого піску. Ще нижче простежений темний, гумусований, досить щільний шар, що світлішав у нижніх горизонтах, завтовшки до 30—35 см, з якого й походили знахідки давньоруського часу. Нижче, з глибини 1,05—1,1 м і до долівки траншеї на позначці 1,6 м, залягав жовтий суглинистий материк.

Цікаво, що по всій простеженій довжині траншеї у її стінках нами не зафіксовані сліди жодного перекопу ХІХ—ХХ ст. Сучасна будівля школи зведена у 1890—1893 рр. для міського двокласного училища на ділянці, яку подарувала місту вдова полковника Рузі (Цвік 2015, с. 116). За планом Радомишля 1848 р. ця ділянка була частиною великого саду, що простягався над р. Микою від Старокиївської вулиці до сучасного Базарного провулку. Імовірно, що під час будівництва частина площі, на якій планували спорудження приміщення училища, була спланована і вирівняна. Свідченням цього, на нашу думку, є зафіксований у траншеї прошарок супіщаної підсипки. Оскільки ця територія прилягає безпосередньо до заднього фасаду будівлі із виходом до саду, на ній, принаймні впродовж століття, не проводилися будь-які значні земляні роботи. Що і сприяло збереженню культурного шару.

Послідовність нашарувань у траншеї на ділянці шкільного саду дещо відрізнялась. Зачисткою (№ 2) західної стінки в південному куті котловану середнього колектору та південної стінки в східному куті сусіднього котло-

вану, над об'єктом 3 (рис. 4: 4, 5), зафіксовані (зверху до низу): дерновий поверхневий шар, товщиною до 15 см; під ним — мішаний шар сірого кольору, потужністю до 80 см, з тонкими смугами з дрібних уламків цегли на глибині 0,3 та 0,5 м від сучасної поверхні, та з матеріалами ХVІІ—ХVІІІ ст.; нижче — блідо-жовтий суглинистий прошарок завтовшки 20 см; далі вниз — темно-сірий гумусований шар, потужністю до 40 см, з матеріалами давньоруського часу; і нарешті, з глибини 1,55 м — білий суглинистий материк, простежений більш ніж на 40 см нижче. Стратиграфія зачистки 2 подібна до стратиграфії нашого шурфу 2011 р., що розташовувався орієнтовно за 50—55 м східніше.

Під час обстеження траншеї зафіксовано залишки трьох об'єктів (рис. 4: П. 1, 2, 5). Подаємо їх описи.

Об'єкт 1. Викид гумусованого ґрунту, у якому зібрані керамічні матеріали давньоруського часу (рубежу ХІ—ХІІ (рис. 7: 1) і ХІІ—ХІІІ ст. (рис. 7: 2, 4, 5—15)), уламки плінфи (рис. 8: 5—6) та кістяний ковзан (?) (рис. 8: 17), зафіксований на поверхні за 25 м на південний схід від північно-східного кута будівлі школи, у місці повороту траншеї на південний захід, навпроти шкільної вуличної вбиральні (рис. 4: 1; 5: 1). Тут, під час зачистки стінок траншеї зафіксовані залишки котловану споруди давньоруського часу.

Південна частина об'єкту, довжиною біля 1,2 м, майже не заглиблена в материк, відрізнялася від культурного шару більш насиченим кольором ґрунту. За нашими спостереженнями, у цій частині в обох стінках траншеї фіксувалися залишки печі у вигляді плями завалу печини, горілого вугілля, залишків перепалених дресвованих каменів, уламків плінфи (рис. 8: 7—8), фрагментів гончарної кераміки. Завал містився на материковому суглинку, його ширина — 70 см, висота — 25—30 см. Саме з цього сегменту об'єкту походять знайдені під час зачистки верхні профільовані частини горщиків ХІІ—ХІІІ ст., у тому числі й орнаментовані (рис. 7: 3, 5), фрагменти гончарних стінок, деңце з клеймом у вигляді хреста в колі (рис. 7: 16), кістки тварин. Матеріали, зібрані у відвалах на поверхні також концентрувалися над цією частиною дослідженої споруди. Північніше котлован об'єкту заглиблювався в материк на 60 см, сягаючи дна траншеї. Ширина цього сегменту споруди становила 2,6 м. Зазначимо, що ця частина котловану менш насичена знахідками — під час зачистки знайдені лише поодинокі фрагменти стінок гончарного посуду.

Стратиграфія нашарувань у місці виявлення об'єкту, відрізнялася від загальної стратиграфії траншеї, описаної вище. Від сучасної поверхні й до глибини 25 см фіксувався однорідний шар сірого ґрунту. Під ним простежений пласт біло-сіро-коричневого суглинку, завтовшки 14—16 см. Нижче залягав шар темно-сірого

Рис. 7. Радомишль, 2019 р., садиба школи № 3, об'єкт 1: 1—16 — кераміка, 17 — кістка

гумусованого ґрунту, потужністю 8—10 см. На глибині 0,56 м від денної поверхні об'єкт перекривав мішаний прошарок світло-сіро-коричневого кольору, насичений грудками перепаленої глини (що в деяких місцях утворювали щільну суцільну смугу яскраво оранжевого кольору), дрібної жорстви та вугликів. Товщина прошарку становила біля 3 см над південною та 5—6 см над північною частинами виявленої споруди. Нижче залягав культурний шар із впуццям із нього об'єктом. Його потужність, разом із заповненням котловану в північній частині об'єкту, становила 1,14 м, у південній — 0,54 м.

Об'єкт 2. Зафіксований на відстані 9,5 м на південний захід від об'єкту 1 та за 20 м на південний схід від північно-східного кута ризаліту шкільної будівлі (рис. 4: 2; 5: 2). Об'єкт фіксувався в обох стінках траншеї. Котлован заглиб-

лений у материк на 25 см порівняно з нижньою межею культурного шару. Довжина котловану 2 м. Стінки об'єкту прямовисні, майже рівні. Заповнення гумусоване, темнішого кольору, ніж культурний шар. Під час зачистки стінок траншеї в місці об'єкту виявлені орнаментовані стінки та дещо посуду давньоруського часу, численні фрагменти кісток тварин, дресвоване каміння. У викиді траншеї над об'єктом також знайдені фрагменти давньоруської кераміки, шлямпа залізного цвяха діаметром 21 мм та кілька керамічних стінок XVII—XVIII ст. На одному із дещо містилося клеймо у вигляді хреста з п'яти крапок у крузі (рис. 9: 4). Профільовані датуючі верхні частини горщиків не знайдені. На нашу думку, об'єкт датується давньоруським часом.

Об'єкт 3 виявлений у південно-східній стінці котловану крайнього колектору в західному

Рис. 8. Радомишль, фрагменти плінфи: 1—4 — збори 2011 р на городах садиб на південний схід від шкільного саду; 5—8 — роботи 2019 р., об'єкт 1, заповнення та викид

кутку саду (рис. 4: 5; 6: 2). На глибині 1,35—1,55 м стінка була пошкоджена ямою, зробленою підбосом, а довкола лежали фрагменти вінець гончарного посуду середини X (рис. 10: 2), X—XI (рис. 10: 4—6), XI—XII (рис. 10: 7), XII—XIII (рис. 10: 8—9), другої половини XIII — по-

чатку XIV (рис. 10: 14—16) та XVII—XVIII ст. (рис. 10: 17—20), фрагменти гончарних стінок, у тому числі й із лінійним, хвилястим та нігтьовим орнаментом (рис. 10: 11—13), та донець (рис. 10: 21), кістки тварин, кородований, досить важкий, залізний виріб (колун?) (рис. 10:

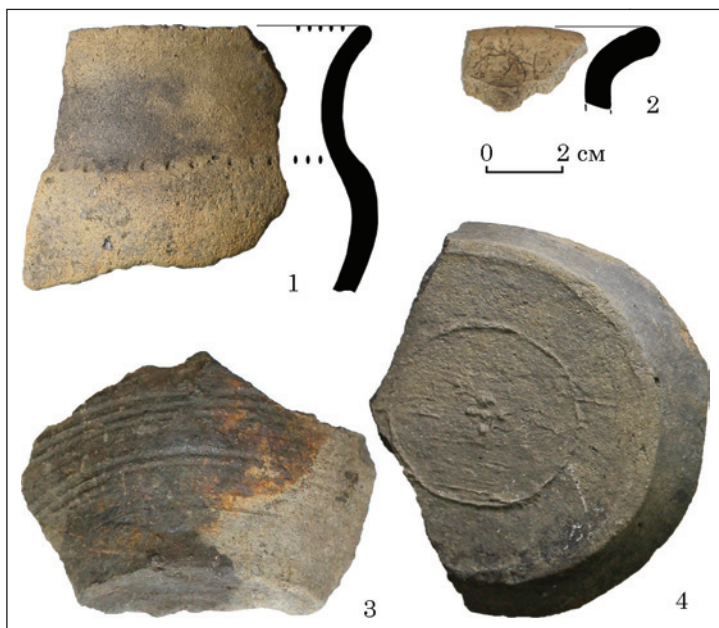

Рис. 9. Радомишль, 2019 р., садиба школи № 3: 1—3 — зачистка 1, 4 — об'єкт 2

23). Звідси, зі слів Г. В. Цвіка та С. Ф. Галицького, що зібрали матеріали з пошкодженого об'єкта, походить і залізний ніж із кородованим лезом та кістяним держакком (рис. 10: 24). Руків'я видовжено-овальної в перетині форми розміром 33×24 мм, $11,5$ см завдовжки, з трициною в нижній частині біля леза. Довжина леза — $7,5$ см.

Контурив заповнення споруди на площі доступній для зачистки, завдовжки біля 90 см, виявити не вдалося. У нижній частині гумусованого культурного шару (стратиграфію на шарувань див. вище) зафіксована яма завширшки 75 см і заввишки 22 — 26 см, заглиблена в стінку котловану на 25 см. На цьому рівні чітко фіксувався суглинистий материк, у верхній частині — яскраво-оранжевого кольору, що, вірогідно, набув такого забарвлення під дією високих температур. На ньому залягав біло-сірий попелястий шар, насичений чорними вугликами, потужністю до 10 см. У цьому шарі знайдені численні уламки дрібних перепалених каменів (пісковик), фрагменти вінець Х ст. (рис. 10: 1, 3), гончарних стінок та денець (рис. 10: 22), кістки великої худоби й особливо багато дрібних кісток птахів. Керамічні матеріали більш пізнього часу під час зачистки не виявлені. Вірогідно, що в цьому місці нами зафіксовані залишки вогнища чи печі.

Зачистка 1 (яма?) поставлена на відстані 33 м на південний захід від об'єкта 1 та приблизно за 26 м на південь від південно-східного кута будівлі школи (рис. 4: 3; 5: 3). Зачистка здійснена на місці фіксації у відвалі викиду попелу, у якому були знайдені вінце ліпного горщика із нігтьовими (?) заціпами по краю та плечуку (рис. 9: 1), вінце гончарного горщика XII—XIII ст. (рис. 9: 2) та фрагменти орнамен-

тованих і неорнаментованих стінок та нижніх частин посуду давньоруського часу (рис. 9: 3). Під час зачистки стінок траншеї контури об'єкта не виявлені. Цілком імовірно, що в цьому місці знаходилась невелика за розміром господарча яма, що повністю потрапила в створ траншеї і, відповідно, була зруйнована.

Отже, у результаті проведених рятувальних робіт, ми отримали незаперечні підтвердження наявності в історичній частині Радомишля на терасі високого лівого берегу р. Мики досить потужного, непогано збереженого культурного шару та об'єктів давньоруського часу. Також вдалося сформувати колекцію артефактів та керамічних виробів X—XVIII ст., яку передано до місцевого народного краєзнавчого музею для створення першої невеличкої експозиції з оригінальними матеріалами, що репрезентують матеріальну культуру літописного Мичеська.

Фрагменти плінфи давньоруського часу знайдені нами й під час розвідкових обстежень 2011 р. на поверхні розораного городу на південний захід від шкільного саду (рис. 8: 1—4), і в процесі рятувальних робіт 2019 р. — у викиді ґрунту (рис. 8: 5—6) та під час зачистки печі об'єкта 1 в стінці траншеї (рис. 8: 7—8). Знахідки 2011 р. невеликі, найбільший фрагмент має розмір $11 \times 8,4$ см, інші — не перевищують 6×5 см, товщиною до 4 см. Фрагменти 2019 р. більші за розміром, але, на жаль, за цими уламками неможливо встановити абсолютні розміри плінфи (реальні довжину й ширину виробу). Фрагменти мають розміри: $22 \times 12,4 \times 4,4$ (рис. 8: 6), $16,5 \times 16 \times 4,4$ (рис. 8: 8), $12,5 \times 4,4$ — $6 \times 4,2$ (рис. 8: 5), $10,3 \times 4,7 \times 4,9$ см (рис. 8: 7). Тісто досить щільне, але пористе, з великим вмістом дрібної жорстви та досить великих за розміром шматків кварцу та інших мінералів. Уламки не містять залишків розчину, але помітні сліди вогню чи органіки. За складом тіста радомишльська плінфа має аналогії з будівельними матеріалами київських храмів — церкви на садибі Художнього інституту, Михайлівського Золотоверхого собору, Спаса на Берестові, ремонту Десятинної церкви початку XII ст., і, за попереднім визначенням Д. Д. Йолшина, може бути датована кінцем XI — початком XII ст.

Знахідки фрагментів плінфи в різних частинах майданчика, як на поверхні так і в об'єктах, на нашу думку, не є випадковістю. Вони можуть свідчити про існування на території цієї частини літописного Мичеська мурованої давньоруської церкви. Якщо прийняти до уваги літописне повідомлення, що під Мичеськом Ізяслава Мстиславича зустріла «...дружина многое множество. иже сѣдахуть по Тете-

Рис. 10. Радомишль, 2019 р., садиба школи № 3, об'єкт 3: 1—22 — кераміка; 23 — виріб із заліза; 24 — ніж із кістяною ручкою

Рис. 11. Радомишль, 2019 р. Свинцева печатка з написом «Дніслово». Випадкова знахідка під час реконструкції Соборного майдану (фото С. Ф. Галицького)

реви...» (ПСРЛ, 2, стб. 413), то таке припущення не виглядає дивним. У літописному місті, до якого тяжіли земельні володіння князівських дружинників, яке, вірогідно, було центром відповідної волості в середній течії р. Тетерів, був побудований кам'яний храм, на кошти і для потреб представників військової еліти. На площі шкільної садиби нашими роботами поки що не зафіксований шар руйнування кам'яної споруди. Залишки храму (фундаменти, фундаментні рови, блоки кладки) можуть знаходитися і на прилеглих ділянках тераси (вірогідно їх потрібно шукати північніше ділянки шкільного саду) ¹.

Факт виявлення непоодиноких фрагментів давньоруської плінфи є неординарним для цієї території Київської землі (відома тільки одна мурована церква давньоруського часу на Житомирщині — храм св. Василя в Овручі) та спонукає до проведення спеціального комплексного архітектурно-археологічного дослідження для виявлення та вивчення досі невідомої давньоруської церкви рубежу XI—XII ст.

Випадкова знахідка свинцевої печатки. За кілька днів після завершення наших рятувальних робіт на садибі школи № 3 у місті розпочалися роботи з реконструкції центральної площі — Соборного майдану. На ділянці між Свято-Миколаївським храмом та готелем Карпатія послідовно було знято асфальт, давнішу бруківку, що містилася нижче, та шар піску, що підстилав бруківку. У результаті, на глибині приблизно 30 см від поверхні сучасної проїжджої частини, виявилися доступні законсервовані з кінця XIX ст. шари ґрунту (бруківка, вірогідно, укладена після завершення будів-

ництва собору у 1883 р., чи, принаймні, на початку XX ст. (Цвік 2015, с. 105, 106)). На відкритій площі місцеві «любители давньої історії» знаходили кераміку доби пізнього середньовіччя, мідні монети XVII—XVIII ст. («боратинки»), залізні речі ². На відстані орієнтовно 10 м у напрямку на південній захід від центральних вхідних воріт на подвір'я Свято-Миколаївського храму (рис. 1: 4), на цьому ж рівні, виявлена висла свинцева печатка з написом «Дніслово» (рис. 11). Разом із печаткою знайдені: фрагмент гладкого патинованого скляного браслету салатого кольору; ліроподібна лита пряжка з рифленням по рамці, прямокутною основою та розширеним напівкруглим приймачем без перемички для кріплення голки; D-подібна проста пряжка; округле, злегка погнуте, поясне кільце. Речі лежали на місці траси старої траншеї теплопостачання, що пролягала від церкви до готелю. Вірогідно, що під час минулого облаштування міських комунікацій були порушені культурні горизонти давньоруського часу, що залягають глибше, і в такий спосіб названі речі потрапили у горішні шари засипки траншеї.

Свинцева печатка округлої форми, діаметром 25—27 мм. Канал для шнура розташовано вертикально. На лицевій стороні напис «Дніслово», розміщений у три рядки: ДѢ / (Н)БСЛ / ОВО (поверхня печатки пошкоджена, рубець проходить через літеру Н). Навколо напису точковий обідок. На зворотній стороні зображення святого в повний зріст. Риси обличчя та борода відсутні або затерті. Права рука постаті зігнута в лікті і тримає спис, ліва — оперта на щит овальної форми. Праворуч від фігури міститься напис із трьох літер у стовпчик, з якого більш чи менш можна розібрати тільки горішню літеру Ⓣ (св. Федір?). Ліворуч — напис А / Г(І) / О / С (ἅγιος — святий), також розміщений у стовпчик (літера І меншого розміру, затерта, ледь помітна). Навколо зображення точковий обідок

1. Між іншим, у Радомишлі, і, зокрема, у середовищі місцевих священників, побутує легенда про будівництво в місті в X ст. «однієї з перших церков Київської Русі» на честь св. Миколи. Цю гіпотетичну церкву традиція пов'язує із Микгородом (У Радомишлі... 2014).

2. Інформація С. Ф. Галицького.

(рис. 11). Сучасне місцезнаходження печатки не відоме.

Такий сфрагістичний тип, а саме поєднання напису «Дніслово» та зображення св. Федора, атрибутований В. Л. Яніним як печатки князя Мстислава-Федора Володимировича. Загалом, відповідно до гіпотези дослідника, печатки з написом «Дніслово» датовані рубезем XI—XII ст. і побутують виключно за часів київського князіння Святополка Ізяславича (1093—1113 рр.) (Янин 1970, с. 82, 184, 84—85).

На території Житомирщини відома принаймні ще одна аналогічна висла свинцева печатка. Походить вона із с. Стара Котельня (давньоруський Котельнич) і була знайдена у 1980 р. (Янин, Гайдуков 1998, с. 124, рис. 83). Можливо, обидві печатки відтиснуті з однієї, або дуже близької, матриці. На печатці з Котельні чітко промальовані риси обличчя святого, а також помітне «гроно» з чотирьох точок між літерами **В** і **О**. Вірогідно, що такі ж точки були присутні й на радومیшльській печатці (дуже схоже, що вони були затерті), але за наявним фото стверджувати це важко. Усі інші характерні особливості, як то форма літер, розміщення окремих точок між ними, обриси фігури святого, вкрай подібні на обох знахідках.

Зазначимо, що в нашому випадку важливий, власне, не сам факт знахідки вислої свинцевої печатки та її сфрагістичні особливості, а місце виявлення давньоруських артефактів на ділянці, віддаленій від краю тераси вглиб плато на 250—270 м (і орієнтовно за 300 м на північ від шкільної садиби), що може вказувати на наявність на цій території культурних нашарувань давньоруського часу.

Радومیшльський замок. Результати проведених нами польових досліджень підтверджуються аналізом картографічних матеріалів та актових джерел. На плані Радомішля 1800 р. (План... 1800) на лівому березі р. Мики (сучасне русло р. Тетерів) показані укріплення, залишки середньовічного замку, — кругла цитадель і прямокутне в плані окольне місто (рис. 12). Нині ці укріплення знівельовані.

Повідомлення про замок у Радомішлі досить рідкісні та довгий час не потрапляли до поля зору дослідників середньовічної фортифікації. Причиною цього, на думку Л. В. Тимошенка є те, що місто впродовж XVI—XVIII ст. не мало магдебургського права й належало до церковних володінь, а актовий матеріал про розвиток міста майже не відкладався (Пілько, Тимошенко 1997, с. 24). Перші згадки про замок у Радомішлі, за матеріалами зібраними О. Яблоновським, мають дату 1572 р. Уже тоді місто було центром середньовічної Тетерівської волості, що належала Києво-Печерському монастирю (Jablonowski 1894, s. 79, 231, 553). 1579 р. дається дозвіл Мелегію Хребтовичу, архімандриту Печерському, осадити замок і місто на церковних ґрунтах «... *na horodyszczu (!), pod*

ktorym horodyszczem rzeka nazwiskiem Myka w rzeke Teterew ustiem wpada...» (Руська... 2002, с. 290). Замок також згадується 1593 р. у переліку володінь Печерського монастиря та 1595 р. у документі про напад на радومیшльський маєток, а опис замку 1774 р., який на той час належав уніатським митрополитам, опублікували О. С. Пілько та Л. В. Тимошенко (1997, с. 24, 25).

Найвагомішим серед цього переліку є запис Руської метрики 1579 р., у якому згадується про облаштування замку на пустому городищі. На нашу думку, згадане городище, і є залишками давньоруського Мичеська. Вірогідно, підновлені укріплення дитинця стали складовою новітнього замку, його цитаделлю, і в такому вигляді збереглися до початку XIX ст. Зовнішні вали «окольного міста» могли бути побудовані як за давньоруських часів (укріплення підквадратної форми відомі в давньоруській фортифікації), так і вже у XVI ст. Зазначимо лише, що місця знахідок фрагментів давньоруської кераміки поблизу Свято-Троїцької каплички 2011 р. та свинцевої печатки й металевих артефактів у південно-західній частині Соборного майдану у 2019 р. знаходяться в межах внутрішньої території цих укріплень.

Причини ж виникнення легенди про перенесення міста, на нашу думку, варто шукати в прагненні Києво-Печерського монастиря зберегти власні земельні володіння на Правобережжі після Андрусівського мирного договору 1667 р. і, можливо, потрібно розглядати в контексті виникнення та побутування відомого фальсифікату — «грамоти Андрія Боголюбського», її Повної редакції. Розгляд аргументації такого припущення потребує окремої розлогої публікації.

Поєднання плану Радомішля 1800 р. із сучасним планом міста, показало територіальний збіг розташування укріплень на плані з місцем виявлення ділянок культурного шару давньоруського часу, і дало змогу нам висловити припущення, що дитинець Мичеська займав виокремлений мисовий останець, на якому нині розміщується садиба школи № 3 (Томашевський, Павленко 2014, с. 496). Нове ретельне суміщення плану 1800 р. із сучасною топоосновою більш детального масштабу дає змогу уточнити і скорегувати це припущення. Більш вірогідно, що цитадель (і, відповідно, дитинець давньоруського міста) розташовувалася північніше — на сусідньому мисовому відрозі плато, що займає квартал, обмежений сучасними вулицями Миськради, В. Житомирська, Купальська та Троїцька. Вали «окольного града» проходили через квартал між сучасною вул. Миськради й Соборним майданом, повертали на північний схід у районі вул. М. Житомирська північніше готелю Карпатія, тягнулися до вул. Русанівської, де, північніше перехрестя з вул. 9-го Січня, знову завертали в напрямку на південний схід

Рис. 12. Фрагмент плану Радомишля 1800 р. (План... 1800). Сектор картографічних видань НБУВ

і далі, імовірно поза територією сучасного міського ринку, тягнулися до краю тераси й нинішнього русла р. Тетерів. На території садиби школи № 3, вірогідно, містилося передгороддя давньоруського міста (про що може свідчити й досить низька щільність зафіксованих об'єктів у дослідженій траншеї). Але, достеменно підтвердити те чи інше припущення, можливо тільки після проведення спеціальних подальших археологічних досліджень.

Отже, питання про локалізацію літописного Мичеська можна вважати принципово вирішеним. Для формування повноцінного уявлення про давньоруський Мичеськ необхідне планування та проведення подальших спеціальних додаткових історико-археологічних досліджень із метою детального вивчення давньорусько-

го міста. Такі роботи мають передбачати цілу низку заходів, які повинні реалізовуватися комплексно, серед них: а) проведення розвідки та шурфування на території комунальних та приватних садиб, розміщених на терасі лівого берега р. Мики для встановлення контурів розповсюдження та потужності культурного шару давньоруського часу; б) організація археологічного нагляду за земляними та будівельними роботами в історичній частині міста, на території обмеженій хоча б сучасними вулицями Старокиївська, М. Житомирська та Русанівська; в) проведення археологічних розкопок із метою встановлення планувальної структури, стратиграфії та хронології міської забудови, вивчення особливостей матеріальної культури мешканців; г) спеціальний пошук залишків

та характеру фортифікаційних споруд давньоруського міста та середньовічного замку; д) спеціальні архітектурно-археологічні дослідження для пошуку залишків мурованої церкви рубежу XI—XII ст.; е) розроблення охоронних зон, меж та режимів використання історично-археологічних ареалів міста; є) проведення розвідок у найближчій окрузі Радомишля для пошуку поселень «дружини многое множество», виокремлення та вивчення давньоруської тетерівської волості; ж) створення новітньої спеціальної музейної експозиції, присвяченої давньоруському та середньовічному Мичеську—Радомишлю.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович, В. Б. 1889. О городищах до-княжеского и удельно-вечевого периода, находящихся в западной части древней Киевской земли. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*, III, с. 10-16.
- Антонович, В. Б. 1895. *Археологическая карта Киевской губернии*. (Приложение к XV т. «Древности»). Москва: М. Г. Волчанинов.
- Грушевский, М. 1891. *Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия*. Киев: Императорский Университет Св. Владимира.
- Клепатский, П. Г. 1912. *Очерки Киевской земли: Литовский период*. Одесса: Техник, 1.
- Кононенко, О. М. 2007. *Звіт про археологічні розвідки в Радомишльському районі Житомирської області в 2007 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2007/245.
- Куза, А. В. 1996. *Древнерусские городища X—XIII веков. Свод археологических памятников*. Москва: Христианское издательство.
- Кучера, М. П. 1973. *Звіт про обстеження городищ на Волині й Поділлі у 1973 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1973/18.
- Кучера, М. П. 1985. *Отчёт о работе экспедиции по исследованию Змиевых валов на Левобережье Днепра в 1985 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1985/30.
- Кучера, М. П. 1999. *Слов'яно-руські городища VIII—XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем*. Київ: ІА НАН України.
- Кучера, М. П., Сухобоков, О. В., Беляева, С. А., Блажевич, Н. В., Горішній, П. А., Смиленко, А. Т., Орлов, Р. С., Иченская, О. В. 1984. *Древнерусские поселения Среднего Поднепровья*. Киев: Наукова думка.
- Літопис... 1989. *Літопис Руський за Іпатським списком*. Переклав Л. Махновець. Київ: Дніпро.
- Меньков, П. К. 1848. *Военно-статистическое обозрение Российской Империи*, 10, ч. 1: Киевская губерния. Санкт-Петербург: Департамент Генерального Штаба.
- Милян, Т. 2015. Дослідження пам'яток на Радомишльщині у 2009—2011 рр. *Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae)*, 1, с. 160-180.
- Насонов, А. Н. 1951. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. Москва: АН СССР.
- Павленко, С. В., Томашевський, А. П. 2012. Археологічні дослідження Радомишля. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 224.
- Петраускас, А., Златогорський, О., Милян, Т., Осаульчук, О. 2010. *Археологічні обстеження (розвідки) в зоні будівництва ПЛ 750 кВ Рівненська АЕС — Київська та заходу ПЛ 750 кВ ЧАЕС-ХАЕС на ПС 750 кВ Київська*, 1. НА ІА НАН України, ф. 64.
- Пирогов, О. 2017. Скарби Радомишля та його околиць. *Житомирщина: обласна офіційна громадсько-політична газета*, 47 (4 липня), с. 9.
- Пілько, О. С., Тимошенко, Л. В. 1997. Описи Радомишльського замку. В: Костриця, М. Ю. (ред.). *Житомирщина крізь призму століть. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, 17—19 вересня 1997 р.* Житомир: Журфонд, с. 24-26.
- План... 1800. План города Радомысля. 1 : [8400], 100 саж. в дюйме. В: Масловский, А. и др. *Атлас Киевской губернии, состоящей из Генеральной карты двенадцати городовых планов и двенадцати поветовых карт*. Копировал Яков [Тюньков] и др. 1 : [840000]. Киев.
- Похиляевич, Л. 1864. *Сказания о населённых местностях Киевской губернии*. Киев: Киевопечерская лавра.
- Про затвердження... 1976. *Про затвердження переліку старовинних малих і середніх міст та інших населених пунктів республіки, що мають пам'ятники історії, археології, містобудівництва і архітектури: постановова Ради Міністрів УРСР від 24 листопада 1976 р. № 532 (online)*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-76-%D0%BF> (Дата звернення 1 грудня 2019).
- Про затвердження... 2001. *Про затвердження Списку історичних населених місць України: постановова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 (online)*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF> (Дата звернення 01 грудня 2019).
- ПСРЛ 2001. *Полное собрание русских летописей*, 2: Ипатьевская летопись, 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры.
- Руська... 2002. *Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воеводства) 1569—1673*. Київ: Інтертехнологія.
- Телєгін, Д. Я. (ред.). 1966. *Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список)*. Київ: Наукова думка.
- Терещук, К. І. 1981. Середньовічні торговельні шляхи Східної Волині. *Археологія*, 36, с. 74-85.
- Томашевський, А. П., Павленко, С. В. 2014. Городища і укріплення середньовікової Овручської волості. В: Толочко, П. П. (ред.). *Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А. В. Кузи*. Київ: Стародавній Світ, с. 470-512.
- Третьяков, П. Н. 1940. *Днепровская (Славянская) экспедиция*. НА ИИМК РАН. Рукописный отдел, ф. 35, оп. 1940, д. 13—26.
- Третьяков, П. Н. 1946. Восточно-славянские племена в свете археологических исследований последних лет. *Краткие сообщения ИИМК*, XIII, с. 39-44.
- Третьяков, П. Н. 1952. Древлянские «градь». В: *Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия*. Москва: АН СССР, с. 64-68.
- У Радомишлі... 2014. У Радомишлі ремонтують Свято-Миколаївський храм. *Radomyshl.info. Інтернет-газета міста Радомишль* (online). Режим доступу: <http://radomyshl.info/novyny-mista/2037-radomishl-remontyut-sviato-mikolavskii-hram> (Дата звернення 29 листопада 2019).
- Цвік, Г. В. 2015. *Історія Радомишля*. 2-е вид., випр. і доп. Житомир: М. Косенко.

Шовкопляс, І. Г. 1964. Палеолітична стоянка Радомішль (попереднє повідомлення). *Археологія*, XVI, с. 89-102.

Шовкопляс, І. Г. 1965. Радомішльська стоянка пам'ятник початку пори пізнього палеоліта В: Бадер, Н. О., Іванова, І. К., Величко, А. А. (ред.). *Стратиграфія і періодизація палеоліта Восточної і Центральної Європи: К VII Конгресу INQUA (США, 1965)*. Москва: Наука, с. 104-116.

Янин, В. Л. 1970. *Актывыя печаты Древней Руси X—XV вв.*, 1: Печаты X — начала XIII в. Москва: Наука.

Янин, В. Л., Гайдуков, П. Г. 1998. *Актывыя печаты Древней Руси X—XV вв.*, 3: Печаты, зареєстровані в 1970—1996 гг. Москва: Интрада.

Jabłonowski, A. 1894. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, X: Ziemia ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw), II. Dział 2-gi. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. Źródła dziejowe, XXII.

Rulikowski, E. 1888. Radomyśl. W: Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, IX: Pożajście — Ruksze. Warszawa: Wieku, s. 428-431. Nowy-Swiat, 61.

REFERENCES

Antonovich, V. B. 1889. O gorodishchakh do-kniazheskogo i udelno-vechevogo perioda, nakhodiashchikhsia v zapadnoi chasti drevnei Kievskoi zemli. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa*, III, s. 10-16.

Antonovich, V. B. 1895. *Arkheologicheskaia karta Kievskoi gubernii*. (Prilozhenie k XV t. «Drevnosti»). Moskva: M. G. Volchaninov.

Grushevskii, M. 1891. *Ocherk istorii Kievskoi zemli ot smerti Iaroslava do kontsa XIV stoletia*. Kiev: Imperatorskij Universitet Sv. Vladimira.

Klepatskii, P. G. 1912. *Ocherki Kievskoi zemli: Litovskii period*. Odessa: Tekhnik, 1.

Kononenko, O. M. 2007. *Zvit pro arkhеологічні розвідки в Радомішльському районі Зхитомірської області в 2007 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2007/245.

Kuza, A. V. 1996. *Drevnerusskie gorodishcha X—XIII vekov. Svod arkhеологіcheskikh pamiatnikov*. Moskva: Khristianskoe izdatelstvo.

Kuchera, M. P. 1973. *Zvit pro obstezhennia horodyshch na Volyni y Podilli u 1973 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1973/18.

Kuchera, M. P. 1985. *Otchet o rabote ekspeditsii po issledovaniiu Zmievykh valov na Levoberezhe Dnepra v 1985 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1985/30.

Kuchera, M. P. 1999. *Slov'iano-ruski horodyshcha VIII—XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem*. Kyiv: NA IA NAN Ukrainy.

Kuchera, M. P., Sukhobokov, O. V., Beliaeva, S. A., Blazhevich, N. V., Gorishnii, P. A., Smilenko, A. T., Orlov, R. S., Ichenskaia, O. V. 1984. *Drevnerusskie poseleniia Srednego Podneprov'ia*. Kiev: Naukova dumka.

Litopys... 1989. *Litopys Ruskyi za Ipatskym spyskom*. Pereklav L. Makhnovets. Kyiv: Dnipro.

Menkov, P. K. 1848. *Voенно-statisticheskoe obozrenie Rossiiskoi Imperii*, 10, ch. 1: Kievskaiа guberniia. Sankt-Peterburg: Departament Generalnogo Shtaba.

Mylian, T. 2015. Doslidzhennia pam'iatok na Radomyshlshchyni u 2009—2011 rr. *Visnyk riativnoi arkhеологічii (Acta Archaeologiae Conservativae)*, 1, s. 160-180.

Nasonov, A. N. 1951. «Russkaia zemlia» i obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva. Moskva: AN SSSR.

Pavlenko, S. V., Tomashevskii, A. P. 2012. Arkheologichni doslidzhennia Radomyshlia. *Arkheologichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.*, s. 224.

Petrauskas, A., Zlatohorskyi, O., Mylian, T., Osaulchuk, O. 2010. *Arkheologichni obstezhennia (rozvidky) v zoni budivnytstva PL 750 kV Rivnenska AES — Kyivska ta zachodu PL 750 kV ChAES-KhAES na PS 750 kV Kyivska*, 1. NA IA NAN Ukrainy, f. 64.

Pyrohov, O. 2017. Skarby Radomyshlia ta yoho okolits. *Zhytomyrshchyna: oblasna ofitsiina hromads'ko-politychna hazeta*, 47 (4 lypnia), s. 9.

Pilko, O. S., Tymoshenko, L. V. 1997. Opysy Radomyshlshchoho zamku. In: Kostrytsia, M. Yu. (ed.). *Zhytomyrshchyna kriz pryzmu stolit. Materialy Vseukrainskoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii, 17—19 veresnia 1997 r.* Zhytomyr: Zhurfond, s. 24-26.

Plan... 1800. Plan goroda Radomyshlia. 1 : [8400], 100 saz. v diuime. In: Maslovskii, A. i dr. *Atlas Kievskoi gubernii, sostoiashchei iz Generalnoi karty dvenadtsati gorodovykh planov i dvenadtsati povetovykh kart*. Kopiroval Iakov [Tiunkov] i dr. 1 : [840000]. Kiev.

Pokhilevich, L. 1864. *Skazaniia o naselennykh mestnostiakh Kievskoi gubernii*. Kiev: Kievopecherskaia lavra.

Pro zatverdzhennia... 1976. *Pro zatverdzhennia pereliku starovyynykh malykh i serednykh mist ta inshykh naselennykh punktiv respubliky, shcho maiut pam'iatnyky istorii, arkhеологічii, mistobudivnytstva i arkhitektury: postanova Rady Ministriv URSSR vid 24 lystopada 1976 r.* N 532 (online). Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-76-%D0%BF> (Data zvernennia 1 hrudnia 2019).

Pro zatverdzhennia... 2001. *Pro zatverdzhennia Spysku istorychnykh naselennykh mist Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lypnia 2001 r.* N 878 (online). Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF> (Data zvernennia 1 hrudnia 2019).

PSRL 2001. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*, 2: Ipatovskaia letopis, 2-e izd. Moskva: Iazyki slavianskoi kul'tury.

Ruska... 2002. *Ruska (Volynska) metryka: Rehesty dokumentiv Koronnoi kantselarii dlia ukrainskykh zemel (Volynske, Kyivske, Bratslavske, Chernihivske voievodstva) 1569—1673*. Kyiv: Intertekhnolohiia.

Telehin, D. Ya. (ed.). 1966. *Arkheologichni pam'iatky Ukrainskoi RSR (Korotkyi spysok)*. Kyiv: Naukova dumka.

Treshchuk, K. I. 1981. Serednovichni torhovelni shliakhy Skhidnoi Volyni. *Arkheolohiia*, 36, s. 74-85.

Tomashevskii, A. P., Pavlenko, S. V. 2014. Gorodishcha i ukrepleniia srednevekovoi Ovruchskoi volosti. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Mista Davnoi Rusi. Zbirka naukovykh prats pam'iaty A. V. Kuzy*. Kyiv: Starodavnyi svit, s. 470-512.

Tretiakov, P. N. 1940. *Dneprovskaiа (Slavianskaia) ekspeditsiia*. NA IIMK RAN. Rukopisnyi otdel, f. 35, op. 1940, d. 13—26.

Tretiakov, P. N. 1946. Vostochno-slavianskie plemena v svete arkhеологіcheskikh issledovanii poslednykh let. *Kratkie soobshchenia IIMK*, XIII, s. 39-44.

Tretiakov, P. N. 1952. Drevlianskie «grady». In: *Akademiku Borisu Dmitrievichu Grekovu ko dnu semidesiatiletiia*. Moskva: AN SSSR, s. 64-68.

U Radomyshli... 2014. U Radomyshli remontuiut Sviato-Mykolaiivskiy khram. *Radomyshl.info. Internet hazeta mista Radomyshl* (online). Rezhym dostupu: <http://radomyshl.info/novyny-mista/2037-y-radomishl-remontyut-sviatomikolavskii-hram> (Data zvernennia 29 lystopada 2019).

Tsvik, H. V. 2015. *Istoriia Radomyshlia*. 2-e vyd., vypr. i dop. Zhytomyr: M. Kosenko.

Shovkoplias, I. H. 1964. Paleolitychna stoianka Radomyshl (poperednie povidomlennia). *Arkheolohiia*, XVI, s. 89-102.

Shovkoplias, I. G. 1965. Radomyshlshkaia stoianka pamiatnik nachalnoi pory pozdnego paleolita In: Bader, N. O., Ivanova, I. K., Velichko, A. A. (eds.). *Stratigrafiia i periodizatsiia paleolita Vostochnoi i Tsentralnoi Evropy: K VII Kongressu INQUA (SShA, 1965)*. Moskva: Nauka, s. 104-116.

Ianin, V. L. 1970. *Aktovye pechati Drevnei Rusi X—XV vv.*, 1: Pechaty X — nachala XIII v. Moskva: Nauka.

Ianin, V. L., Gaidukov, P. G. 1998. *Aktovye pechati Drevnei Rusi X—XV vv.*, 3: Pechaty, zaregistrirovannye v 1970—1996 gg. Moskva: Intrada.

Jabłonowski, A. 1894. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, X: Ziemia ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw), II. Dział 2-gi. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. Źródła dziejowe, XXII.

Rulikowski, E. 1888. Radomyśl. W: Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, IX: Pożajście — Ruksze. Warszawa: Wieku, s. 428-431. Nowy-Swiat, 61.

*S. V. Pavlenko, A. P. Tomashevskiy,
H. V. Tsvik, S. F. Halytskyi*

THE RESEARCH OF THE ANNALISTIC MYCHESK

The city of Mychesk (Mychsk) is mentioned by the Hypatian Chronicle in the episode of the chase of Halich Prince Volodymyr Volodarovych for Prince Iziaslav Mstyslavych during his raid in 1151 to Kyiv occupied at that time by Prince Yurii Dolhoruky.

In the middle of the 19th century E. Rulikovskiy and L. Pokhilevych, having based on local legends, localized Mychesk on the territory of Mykgorod — a suburb of Radomyshl (today the part of city). The remains of the fortifications (ramparts and ditches), located on the peninsula at the influx of the Myka river into the Teteriv, were considered as the rests of Mychesk. For the first time, they were examined and described by V. Antonovych in the late 19th cent. Most of the researchers such as M. Hrushevskiy, A. Kuza, V. Misiats agreed with this version of Mychesk localization.

In 1973 and 1985 M. Kuchera has made the survey on the territory of that peninsula and dug the prospect holes on the territory of Mykgorod fortifications. As a result, no artifacts and cultural layers dated to Old Rus period were found on the site or adjoining territory. The researcher considered this site to be the remains of a fortified churchyard in the Late Middle Ages.

In 2009 and 2011 the additional researches of Mykgorod were made by the authors of the paper. The artifacts of Old Rus period have not been discovered. Instead of that fact, in 2011, numerous fragments of pottery dated to the middle — the second half of the 11th century and at the 12th—13th century were found in the central historical part of the modern city. Artifacts were located on the high terrace of the left bank of Myka river, in the garden of school # 3 and on the neighboring backyards. Huge cultural layer was observed in the prospect hole, the lower horizons of this layer are well preserved and provide the findings of ceramics dated to the middle — the second half of the 11th century.

In the autumn of 2019, the authors carried out the rescue exploration on the school territory caused by construction of the school water and sewer system. In the communication trench the cultural layers, its capacity and current state of preservation were traced. The remains of three objects destroyed by modern machines were also recognized, they are dated to the Old

Rus period. The ceramics dated to the 10th—18th centuries was collected.

It should be noticed that in 2011 and in 2019 the fragments of plinth (a Greek brick) were found on the surface and during exploration. For the first view it can be dated to the late 11th — the first third of the 12th cent. These findings ought to show the existence of the stone church in Mychesk at the Middle Ages.

Thus, the question of localization of the annalistic Mychesk consider to be fundamentally resolved. To form the complete scientific understanding of this Old Rus city we need further special historical and archeological research.

Key words: Mychesk, Radomyshl, Mykgorod, hillfort, castle, annalistic city, Old Rus, plinth.

Одержано 07.12.2019

ГАЛИЦЬКИЙ Сергій Францович, краєзнавець, екскурсовод, Радомишльський народний краєзнавчий музей, вул. Миськради, 3, Радомишль, 12201, Україна.

HALYTSKYI Serhii, Local Historian, Guide, Radomyshl Public Museum of Local History, Miskrady str., 3, Radomyshl, 12201, Ukraine.

E-mail: sokil1952@ukr.net.

ПАВЛЕНКО Сергій Васильович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, вул. Володимирська, 3, Київ, 01001, Україна.

PAVLENKO Serhii, Research Assistant, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Volodymyrska str. 3, Kyiv, 01001, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-3138-5746;

e-mail: pavlenko@iananu.org.ua.

ТОМАШЕВСЬКИЙ Андрій Петрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, вул. Володимирська 3, Київ, 01001, Україна.

TOMASHEVSKYI Andrii, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Officer, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Volodymyrska str., 3, Kyiv, 01001, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-1709-6630;

e-mail: andrii_tomashevskiy@iananu.org.ua.

ЦВІК Генадій Валерійович, краєзнавець, учитель, Радомишльська гімназія, вул. Петрівська 32, Радомишль, 12201, Україна.

TSVIK Henadii, Local Historian, Teacher, Radomyshl Gymnasium, Petrivska St., 32, Radomyshl, 12201, Ukraine.

E-mail: genzvik@meta.ua.